

शिक्षकांचे मूल्यमापन

डॉ. के. एच. कुलकर्णी

इंदिरा अध्यापक महाविद्यालय (एम.एड.)

विष्णुपुरी नांदेड.

सारांश :-

शि

शिक्षकांचे कार्य फार महत्वपूर्ण आहे. शिक्षकच संपूर्ण शिक्षणपध्दतीचे मार्गदर्शन आणि संचालन करीत असतो. शिक्षक खऱ्या अर्थाने राष्ट्रनिर्माता आहे. त्यांच्यावरच शाळा, गाव, शहर, आणि संपूर्ण मानवाचे भविष्य अवलंबून आहे. शिक्षक विद्यार्थ्यांच्या सवयी, आवड, व्यवहार आणि चरित्र बनविण्यात आणि बदलण्यात महत्वपूर्ण कार्य असतो. शिक्षकांच्या हातात विद्यार्थ्यांची सुरक्षा आणि मार्गदर्शनाचे श्रेष्ठ कार्य दिले गेले आहे. यावरून असे लक्षात येते की शिक्षकांचे कार्य फार महत्वपूर्ण असून त्यांच्या कार्याचे मूल्यमापन होणे आवश्यक आहे. शिक्षक मूल्यमापनाची विविध क्षेत्रे आहेत. त्यामध्ये अध्यापन पध्दतीचा वापर, अध्यापनाची तंत्रे, कौशल्य, विषय ज्ञान, मार्गदर्शन व समुपदेशन, नेतृत्व क्षमता, अभ्यासपूरक उपक्रमातील सहभाग, शिक्षक - विद्यार्थी आंतरक्रिया, शिक्षक-शिक्षक संबंध शिक्षक-मुख्याध्यापक संबंध इत्यादीचा समावेश होतो. शिक्षकांना उत्तम कार्य करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे, शिक्षकांच्या अध्यापनातील दोष दूर करणे, विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व निर्मितीमध्ये शिक्षकांचे योगदान पाहणे, शिक्षकांची कार्यक्षमता ओळखणे ही शिक्षकांच्या मूल्यमापनाची उद्दिष्टे सांगता येतील. शिक्षक स्वतः निरंतर अध्ययनशील असल्याशिवाय विद्यार्थ्यांना शिकवू शकत नाही. ज्योत जळत असते शैक्षणिक विकास घडवून आणू शकेल.

शिक्षक विद्यार्थ्यांप्रति जबाबदारीसाठी जो विषय शिकवतो. त्यात तो पारंगत असायला पाहिजे. त्याला अध्यापनाचे तंत्र, कौशल्य, पध्दतीचे ज्ञान असायला पाहिजे. तो एक चांगला वक्ता असावा, त्याचे संवाद कौशल्य त्याचा आवाज, भाषा, शब्द वापरण्याची शैली, हावभाव या सर्व गोष्टी प्रभावी असाव्यात तो विद्यार्थ्यांचा मित्र, सल्लागार मार्गदर्शक असावा. त्याने स्वतःच्या वर्तनाने आदर्श निर्माण करून त्याचे अनुकरण करण्यासाठी विद्यार्थ्यांना नेहमी प्रेरित करायला हवे.

संशोधन विषयाचे उद्दिष्टे-

- 1) शिक्षक मूल्यमापनाचे स्वरूप अभ्यासणे.
- 2) शिक्षक मूल्यमापनाची उद्दिष्टे अभ्यासणे.
- 3) शिक्षक मूल्यमापनाचे फायदे व मर्यादांचा अभ्यास करणे.

शिक्षक मूल्यमापन प्रक्रियेचे स्वरूप -

अध्ययन, अध्यापन आणि मूल्यमापन हे शिक्षण प्रक्रियेचे अविभाज्य घटक आहेत. प्रत्येक घटकांचा स्वतंत्रपणे विचार करता येत नाही. तीनही घटकांमधील परिणामकारक होणे आवश्यक असते. वर्गातील दैनंदिन अध्ययन व अध्यापन शैक्षणिक उद्दिष्टांना अनुसरून होत आहे किंवा नाही याची मूल्यमापन प्रक्रियेतून सातत्याने पडताळणी होणे गरजेचे असते. अभ्यासक्रमातील विहित क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये किती प्रमाणात विकसित झाल्या आहेत? अध्ययन, अध्यापन निष्पत्ती किती प्रमाणात साध्य झाली आहे. त्या अनुशंगाने त्या त्या विषयाची शैक्षणिक उद्दिष्टे किती प्रमाणात व कशा प्रकारे साध्य झाली आहेत? याची पडताळणी करण्याचे कार्य शिक्षक मूल्यमापन प्रक्रियेतून घडते.

शिक्षकांचे मूल्यमापनाची उद्दिष्टे :-

- 1) शिक्षकांच्या अंगी असणाऱ्या गुणांची पारख करणे.
- 2) शिक्षकांची कौशल्ये ओळखणे.
- 3) शिक्षकांना उत्तम कार्य करण्यासाठी प्रोत्साहित करणे.
- 4) विद्यार्थ्यांचा व्यक्तिमत्त्व निर्मितीमध्ये शिक्षकांचे योगदान पाहणे.
- 5) शिक्षकांना प्रशिक्षणासाठी मदत करणे.

शिक्षक मूल्यमापनाच्या पध्दती :-

1) सहशिक्षकांद्वारे शिक्षकांचे मूल्यमापन :- शिक्षक जेव्हा स्वतःबरोबर काम करत असणाऱ्या सहशिक्षकांचे मूल्यमापन करण्यासाठी त्याचे ज्ञान व अनुभवाच्या आधारे त्याची गुणवत्ता व कार्याचे मापन करतात. तेव्हा ह्या प्रक्रियेला सहशिक्षकांद्वारे शिक्षकांचे मूल्यमापन असे म्हणतात. शिक्षकांचे मूल्यमापन करणारे शिक्षक त्याच संस्थेचे किंवा कोणत्याही दुसऱ्या संस्थेचे

असू शकतात. हे शिक्षकांच्या व्यक्तिमत्त्वबाबत आपले विचार प्रकट करतात शिक्षकांचे गुण व दोष किती प्रमाणात आहेत. याबाबतचे मत देतात. शिक्षकांचे सहशिक्षकांबाबत मूल्यमापन विश्वसनीय असू शकते शिक्षक-शिक्षण प्रक्रियेतील प्रत्येक बाबींशी परिचित असल्याने सहशिक्षकांच्या मूल्यमापनाला मान्यता देण्यात आली आहे.

२) निरीक्षकांद्वारे शिक्षकांचे मूल्यमापन :- निरीक्षकांद्वारे शिक्षकांचे मूल्यमापन संस्थेचे अधिकारी, शिक्षणाधिकारी, मुख्याध्यापक किंवा पर्यवेक्षक करतात परंतु यामध्ये सर्वांत जास्त जबाबदारी मुख्याध्यापक किंवा प्राचार्यांची असते. मुख्याध्यापक व मूल्यमापनकर्ता व शिक्षकांचा मार्गदर्शक सुद्धा असतो. मुख्याध्यापक शिक्षकांचे फक्त अध्ययन-अध्यापनाचे मूल्यमापन करीत नाही तर शाळेतील शिक्षकांच्या प्रत्येक कार्याचे मूल्यमापन करीत असतो. उदा. शाळेत वेळेवर येणे, नियमित अध्यापन, वर्गात वेळेवर जाणे, स्वाध्यायाची तपासणी, पेपर तपासणी, इतर घटकांशी स्नेहपूर्ण संबंध, अभ्यासक्रम पूर्ण करणे, शाळेतील नियमांचे पालन करणे इ. घटकांचे मूल्यमापन केले जाते.

३) विद्यार्थ्यांद्वारे शिक्षकांचे मूल्यमापन :- विद्यार्थी हेच शिक्षकांचे खरेखुरे दैवत असतात. विद्यार्थी हे शिक्षकांच्या सानिध्यात सतत असतात. शिक्षक -विद्यार्थी हे शिक्षणप्रक्रियेतील सर्वात महत्त्वाचे केंद्रबिंदू असतात. शाळेत शिक्षक-विद्यार्थी यांच्यात आंतरक्रिया होत असतात. तेव्हा विद्यार्थ्यांद्वारे शिक्षकांचे केलेले मूल्यमापन हे सर्वांत वैशिष्टपूर्ण व महत्त्वाचे मानले जाते. विद्यार्थ्यांद्वारे शिक्षकांच्या मूल्यमापनामध्ये शिक्षकांचे प्रभावी अध्यापन अध्यापनात वैविध्यपूर्ण साधनांचा वापर, कौशल्य, अध्यापनात विविध अध्यापन पध्दतीचा वापर वर्गनियंत्रण, वर्गात अध्यापन पध्दतीचा वापर, वर्ग नियंत्रण, वर्गात लोकशाहीप्रणालीचा वापर शिक्षकांचे आशयज्ञान, प्रभावी संप्रेषण क्षमता, अभ्यासपूरक उपक्रमातील सहभाग इत्यादी बाबींचे मूल्यमापन केले जाते.

४) समुदायाद्वारे शिक्षकांचे मूल्यमापन:- Man is a social animal मनुष्य हा समाजशील प्राणी आहे असे म्हटले जाते तद्वतच शाळा ही देखील छोटा समुदायच आहे. शाळेचा समाजाशी संबंध येतच असतो. कोणतेही विद्यालय समुदाय किंवा समाजापासून वेगळे राहू शकत नाही. समाजाची प्रगती करणे हाच विद्यालय स्थापनेचा प्रमुख उद्देश असतो. या उद्देशपूर्तीसाठी शिक्षक प्रयत्नरत असतात. तेव्हा पालक, समाजातील प्रतिष्ठित नागरिक यांनी शिक्षकांचे मूल्यमापन करणे आवश्यक असते. यासाठी समुदायाचे सदस्य म्हणून पालकांनी विद्यालयात जाऊन शिक्षकांशी संपर्क साधून आपल्या पाल्याच्या अभ्यासाची माहिती

मिळवून, योग्य सल्ला द्यावा, पालकांनी आपल्या पाल्याच्या स्वाध्यायाबाबत जागरूकता, शिक्षक-पालक संघाच्या मीटिंग्ज्हा वेळेस पालकांचे मत त्यांच्या मुलाखती, अहवाल, उपक्रम, विद्यार्थ्यांची प्रगती याबाबत जास्त भर देण्यात यावा.

५) स्वयंमूल्यमापन :- स्वतः स्वतःचे केलेले मूल्यमापन म्हणजे स्वयंमूल्यमापन होय. व्यक्तीला स्वतःला आपल्या गुणदोषांची जितकी माहिती असते. तेवढी कोणालाही नसते. मला माझे कार्य निष्ठेने करावयाचे असून ती माझी नैतिक जबाबदारी आहे. असे जर स्वतःशी ठरविले तर नक्कीच प्रगती होते. या दृष्टीने स्वयंमूल्यमापनामध्ये आपण अध्यायन कसे करतो? वर्गात सातत्याने उपस्थित राहून विद्यार्थ्यांना योग्य मार्गदर्शन करतो का? अध्यापनपध्दतीचा वापर करतो का? विद्यार्थ्यांना शिस्त लावण्याचा प्रयत्न करतो का? आपण आपल्या कार्याबद्दल समाधानी आहोत का? यासारख्या प्रश्नांची उत्तर स्वतःच शिक्षक योग्य प्रकारे देऊ शकतो म्हणून वरील सर्व मूल्यमापनापेक्षा शिक्षकांच्या दृष्टीने महत्त्वाचे मूल्यमापन म्हणजे स्वयंमूल्यमापन होय.

शिक्षक मूल्यमापनाचे फायदे :-

- १) विषय घटकानुसार व आशयानुसार वैविध्यपूर्ण अध्यापनपध्दतीचा वापर शिक्षक अध्यापनामध्ये करू शकतो.
- २) शिक्षकांचा दर्जा वाढविण्यास मदत होते.
- ३) शिक्षक - विद्यार्थी संबंध सुधारण्यास मदत होते.
- ४) अध्यापनाला एक प्रकारची दिशा प्राप्त होते.
- ५) विद्यार्थ्यांद्वारा शिक्षकांच्या मूल्यमापनामुळे शिक्षकांच्या गुणाबाबत व दर्जाबाबतचा विद्यार्थ्यांच्या दृष्टिकोनाची माहिती मिळते.
- ६) सामाजिक दृष्टिकोन विकसित होण्यास साहाय्य होते.
- ७) शिक्षणाप्रति उत्तरदायित्वाची व जबाबदारी भावना निर्माण होण्यास मदत होते.

समारोप :-

शिक्षक मूल्यमापनाच्या वरीलप्रमाणे मर्यादा जरी शिक्षकांच्या कार्याच्या यशस्वीतेसाठी शिक्षक मूल्यमापन आवश्यकच आहे. शेवटी व्यक्तीचा विकास हा समाजाच्या विकास प्रवाहात पाहण्यास सुरुवात केली की शाळेचे, शिक्षकांचे महत्त्व अधिक पटते. अभ्यासक्रम, शालेय इमारत, विद्यार्थी ही जशी विद्यालयाची महत्त्वपूर्ण अंग आहेत. त्याचप्रमाणे शिक्षक हेही एक महत्त्वपूर्ण अंग आहे. यशस्वी शिक्षक हा केवळ

विद्यार्थ्यांना प्रेरणा देतो असे नव्हे तर तो समाजाला देखील प्रेरणा देऊ शकतो.

संदर्भग्रंथसूची :-

- १) डॉ.गणेश शेटकर, डॉ.शोभना जोशी, डॉ.शारदा शेवतेकर, (सप्टेंबर २००२), भारतीय शिक्षणाचा इतिहास, औरंगाबाद मृण्मयी प्रकाशन.
- २) डॉ.गणेश शेटकर, डॉ.शोभना जोशी,(जून २००७), शैक्षणिक व कृतिसंशोधन, औरंगाबाद मृण्मयी प्रकाशन.
- ३) डॉ. म.बा.कुंडले, (नोव्हेंबर २००३), शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, पुणे, श्रीविद्या प्रकाशन.

